

Ještě snad jednu poznámku k úrovni geografické analýzy: zajímavým aspektem zkoumání struktury a vývoje bydlení (a samozřejmě nejen bydlení) je hledisko vnitřní ekologie velkých měst. Je pochopitelné, že v této práci nemohlo být aplikováno, je však třeba na ně upozornit, protože umožňuje rozpoznat určité širší společenské jevy v jejich konkrétní projekci do života města a jeho obyvatel. Tento přístup byl úspěšně aplikován při analýze problematiky bydlení v Praze,⁽¹⁾ v níž se pomocí dvou úrovní (členění do katastrů a urbanistických obvodů) mimo jiné podařilo dešifrovat sociální důsledky dvou základních přístupů, jimiž se realizuje vyrovnávání bytové situace v jednotlivých částech města — tj. výstavby nových městských čtvrtí a modernizace staré zástavby.

Recenzovaná publikace je bezpochyby, přes určitá omezení, která jsou v ní v důsledku jejího zaměření obsažena, významným krokem k hlubší analýze vývoje bydlení v socialistickém Československu. Přináší (a to je jedna z jejích hlavních předností) dostatek argumentů, především v oblasti datové báze, jak pro propagandistickou práci, tak pro vědecký rozbor problematiky bydlení. Je škoda, že se tato práce ne-dočkala knižního vydání a tudíž nemůže mít objektivně takový ohlas, jaký by si zasloužila.

Vladimír Rak

E. Bártová: Postavení a sociální participace ženy v různých sociálně ekonomických systémech

Praha, Horizont 1977, 216 s.

Otázkám úlohy a postavení ženy ve společnosti je u nás věnována velká pozornost. Všechna zásadní prohlášení a usnesení týkající se sociálního vývoje zdůrazňují závažnost problematiky žen a zabývají se jí. Řešení těchto otázek předpokládá důkladný a všestranný teoretický rozbor. K fundovaným rozborům a teoretickým studiím o sociálním postavení ženy patří práce E. Bártové *Postavení a sociální participace ženy v různých sociálně ekonomických systémech*, kterou vydalo nakladatelství Socialistické akademie ČSR Horizont.

Autorka v podtitulu knihy uvádí, že jde o vývojovou a komparativní analýzu a v úvodu svoji práci charakterizuje jako „komparaci odlišných přístupů k řešení problematiky ženy v soudobém kapitalismu a socialismu“. Více než dvě stě stran textu je rozděleno do tří hlavních kapitol: *Žena v předkapitalistických společnostech*, *Žena v kapitalistické společnosti* a *Žena v socialistické společnosti*. Všechny kapitoly mají přibližně stejnou strukturu — po úvodní charakteristice konkrétního historického období a po všeobecném shrnutí sociální a hospodářské situace, kde se autorka zaměřuje na základní příčiny a podmínky postavení ženy v jednotlivých sociálně ekonomických formacích, následuje rozbor postavení ženy v hlavních oblastech společenského života: v pracovním procesu, v účasti na veřejném životě, ve sféře vzdělání a v rodině. Zvolený přístup umožňuje postihnout základní rysy vývoje postavení ženy ve společnosti a zachytit tak obecné trendy působící v jednotlivých společensko-ekonomických formacích.

Těžištěm celé práce je rozbor postavení ženy v současné kapitalistické a socialistické společnosti. Proto v první kapitole, kde je analyzováno přetvoření matriarchátu v patriarchát, rozebrány příčiny vzniku patriarchátu a pojednáno o postavení ženy v patriarchální společnosti za otrokářství a za feudalismu, se autorka zaměřuje pouze na některé vybrané momenty. závažné pro pochopení vývoje a historických aspektů současného stavu sociálního postavení ženy. Důsledné respektování pojetí problému v historickém kontextu považuji za jednu z hlavních předností práce.

V recenzované práci se podařilo postihnout základní příčiny určující různé postavení muže a ženy ve společnosti. Správně je zdůrazněno, že biologické odlišnosti nehrají prvořadou roli a že „s postupným zanikáním třídní struktury společnosti se jejich důležitost stále zmenšuje“ (s. 9). Autorka vychází z učení klasiků marxismu-leninismu o určujícím vlivu ekonomických vztahů na sociální postavení ženy. Proto se zaměřuje na již uvedené oblasti společenského života (tj. zaměstnání, veřejný život, vzdělání a rodinu), které úzce souvisí se stavem výrobních sil a s výrobním způsobem té které společnosti. Záměrně eliminuje biologické, sexuální a psychické odlišnosti „něžného“ pohlaví, tedy odlišnosti, na něž většina buržoazních autorů klade nesprávně hlavní důraz (což jim brání odhalit skutečné činitele ovlivňující sociální postavení ženy).

(1) Viz Matějů, P.: *Sociologické aspekty vývoje bydlení v Praze* a Linhart, J. — Rak, V. — Vozenílek, J.: *Sociální aspekty ekologické*

zónace hlavního města Prahy. [Sociologický časopis 1977, č. 1].

Důsledně pojímá proces emancipace a osvobození ženy jako proces emancipace a osvobození člověka vůbec, přičemž si uvědomuje, že jde o proces velmi složitý a pomalý. Píše: „Způsob života člověka se v procesu účinné multidimenzionální zpětné vazby mezi rozvojem společnosti a jedince od základu mění. Proces této přeměny není rychlý a jednoduchý, začíná ve své základní determinantě, již je výrobní způsob, zahrnuje celé spektrum nadstavbových vztahů a proniká do oblasti individuálních hodnotových systémů, vrací se, oplodňuje svá východiště a na novém stupni dynamizuje svoji původní cestu, aby se vrátil a v nekonečném opakování odstraňoval přežilé, nastoloval nové a posunoval život člověka k vyšším formám.“ (s. 124).

Komplexní přístup k otázce sociálního postavení ženy umožňuje také komplexní pohled na souhrn podmínek a předpokladů pro ženskou emancipaci. Autorka uvádí tři základní oblasti těchto předpokladů:

1. *Právní systém společnosti* není sice určujícím, ale je velmi důležitým předpokladem. V práci jsou rozebrány příčiny formálnosti zákonů v kapitalistických zemích v konfrontaci se socialistickým zákonodárstvím, které „vytváří nejen všestranný a účinný formální základ rovnoprávnosti občanů, ale i bázi konkrétních kroků v oblasti její realizace“ (s. 128). Nová sovětská ústava, vydaná později než recenzovaná práce, představuje v tomto směru novou, ještě vyšší kvalitu a je tak dalším přínosem i k emancipaci ženy.
2. *Materiální předpoklady* rovnoprávnosti zaručují realizaci emancipace v praxi (tedy nejen ve sféře formálně právní). Jejich úroveň je důležitou determinantou postavení ženy ve společnosti. V práci jsou rozebrány tři hlavní okruhy reálných procesů a příslušných opatření k zabezpečení materiálních předpokladů ženské emancipace:
 - a) základní změny v oblasti výrobních sil a výrobních vztahů — zespolečenštění výrobních prostředků;
 - b) zajištění předpokladů pro zvyšování kvalifikace žen a vytvoření vhodných pracovních příležitostí pro zapojení žen do společenské produktivní práce. Respektujících jejich specifické potřeby související s mateřskou funkcí;
 - c) vytvoření dostatečného fondu prostředků k maximálnímu omezení ženské práce v domácnosti.

I za socialismu existují ve vytváření materiálních předpokladů emancipace žen některé problémy, a to zejména v oblasti volného času, služeb, ženské práce v domácnosti atd. Autorka v této souvislosti porovnává úroveň materiálních předpokladů v kapitalistickém a socialistickém zřízení a současně poukazuje na širší souvislosti, rozebírá podmínky a příčiny nynějšího stavu. Důsledná marxistická analýza konfrontující oba směry vývoje v komplexním pohledu ukazuje, že existující obtíže v socialistických státech jsou dočasné, řešitelné a postupně se zmenšující, naproti tomu dílčí příznivé údaje z kapitalistických států nejsou charakteristické pro celkový vývojový trend. V tomto smyslu jsou v práci analyzovány například údaje o vzdělání a kvalifikaci žen v kapitalistických státech.

O materiálních předpokladech ženské emancipace existuje bohatý empirický materiál a E. Bártová toho také v plné míře využila. Bohatý faktografický materiál (statistická data, výsledky výzkumů) nejen osvěžuje text, ale vhodné a názorné dokumentuje předkládané teoretické úvahy. Ponechme stranou hodnocení výběru použitých dat, který byl jistě často ovlivněn nejen autorčiným přáním, ale i objektivně, existencí či dostupností jednotlivých údajů. Je přirozené, že při šíři zvoleného komplexního přístupu ke zkoumané problematice lze mít někdy námitky, či snad lépe náměty a návrhy na doplnění prezentovaných dat, ale to nic nemění na skutečnosti, že se celkově v práci podařilo dobře ilustrovat současnou situaci v postavení ženy za socialismu a kapitalismu a mnohde zachytit i tendence dalšího vývoje tohoto postavení.

3. *Politické a ideologické působení* jakožto nástroj k dosažení emancipace ženy poskytuje podněty nejen pro změnu stávající sociální reality, ale i pro přeměnu společenského a individuálního vědomí. Otázka úlohy a postavení žen ve společnosti je pojímána jako otázka politická, jejíž řešení je důležité pro celkový rozvoj vyspělé socialistické společnosti. Změnit klima veřejného mínění, přetvořit názory a postoje lidí, to je proces dlouhodobý a velice složitý, jak na to upozorňoval již Karel Marx. E. Bártová zdůrazňuje, že postavení ženy v rodině a vztah manželských partnerů jsou dosud silně zatíženy tradičními postoji, předsudky a přežitky. Píše: „Přes pozoruhodné a fundamentální změny, k nimž došlo v postavení ženy v rodině, nebylo v této sféře — a lze dokonce říci zejména v této sféře — dosaženo důsledné faktické rovnoprávnosti... Obraz ženy je dosud všestranně více vázán na rodinu než obraz muže... Odtud také pramení zdroje nerovnoprávnosti promí-

tající se do ostatních oblastí, do nichž žena vstupuje.“ (s. 195). Náročné výchovné úkoly čekají tedy naši společnost právě při prosazování nového modelu rodinného a manželského soužití. „Takové soužití je však morálně vysoce náročné a nemá-li znamenat degradaci ženy, ale naopak základ všestranného rozvoje její osobnosti, předpokládá kultivaci takových vztahů mezi lidmi, které budou vytvářet bezpečné zázemí fyzické i psychické existence člověka i bez sankcí ze strany společnosti – kultivaci komunistických vztahů mezi lidmi.“ (s. 205).

Hovoříme-li o úloze politického, ideologického a výchovného působení v procesu emancipace ženy, je třeba si uvědomit, že recenzované knihy lze také vhodně využít zejména v ženském hnutí. Není jistě náhodou, že vychází právě v nakladatelství Socialistické akademie ČSR jako pomůcka pro lektory. Ve výchovné, osvětové funkci knihy vidím její další přínos.

Výčetem a utříděním podmínek emancipace žen je zkoumaná problematika komplexně popsána. S uvedeným dělením podmínek do tří skupin však lze polemizovat. Jak autorka správně podotýká, právní systém společnosti není určující podmínkou skutečné emancipace ženy, tou je změna sociálního systému, tedy změna výrobních vztahů. Změna společenského systému je však také určující pro vytvoření vhodných materiálních předpokladů emancipace i pro příznivou změnu ve vědomí lidí. Vystává proto otázka, zda by nebylo výstižnější vyjmout z materiálních předpokladů bod a) *Základní změny v oblasti výrobních sil a výrobních vztahů – zespolečnění výrobních prostředků* a tento bod uvést samostatně jako první a určující předpoklad skutečné ženské emancipace. Podmínky a předpoklady emancipace by pak byly rozděleny do čtyř okruhů: změna výrobních vztahů, změna právního systému, zabezpečení materiálních předpokladů a politické a ideologické působení.

Cesta ke skutečné emancipaci ženy začíná nastolením nových výrobních vztahů a vrcholí změnou ve vědomí lidí. E. Bártová k tomu píše: „Je nesporné, že úplná realizace ženské rovnoprávnosti není jednoduchou a krátkodobou záležitostí, že jde o proces, který i ve společenském systému cílevědomě vytvářejícím předpoklady pro faktickou rovnoprávnost a optimální rozvoj všech občanů probíhá postupně, v etapách, a je brzděn celou řadou momentů pramenících jak z omezenosti konkrétních ekonomických možností, tak z tradičních hodnotových vzorů, projevujících se ještě v jisté míře i v individuálním i společenském vědomí. Východiska klasiků a jejich praktické rozvíjení v nové sociální realitě však stimulují nový přístup k problému, a tedy i ve srovnání s kapitalismem – nové možnosti řešení... Socialistický stát činí opatření komplexní povahy, zahrnující nejen sféru ekonomiky a zákonodárství, ale všechny roviny společenského života, současně působí ve směru posunu obecného i individuálního vědomí od přežitých vzorů chování k socialistické morálce“ (s. 114 an.). Autorka také připomíná, že realizace nového postavení ženy ve společnosti je proces, který probíhá v konkrétních podmínkách a v konkrétním čase. Zdůrazňuje se proto nutnost realistického přístupu s ohledem na možnosti současné vývojové etapy a upozorňuje na předpoklady dalšího úspěšného vývoje.

* * *

E. Bártové se podařilo tvůrčím způsobem aplikovat a rozvinout základní teze marxismu-leninismu o úloze a postavení ženy ve společnosti. Dokázala na konkrétním empirickém materiálu, na údajích o postavení žen v současných socialistických a kapitalistických zemích, že tyto teze prověřila a potvrdila sama praxe.

Zvolený přístup jí zároveň umožnil poukázat na existující problémy a naznačit cestu jejich řešení. V úvodu píše: „Nejde o teoretickou studii samu o sobě, ale o analýzu, jejíž závěry se vztahují k poznání a přeměně především naší sociální reality a mohly by přispět k řešení některých otázek konkrétní společenské praxe.“ I tento záměr patří k hlavním kladům knihy.

Práce E. Bártové úspěšně splnila náročný úkol – komplexně rozebrala hlavní rysy současného postavení ženy ve společnosti i naznačila základní směry dalšího vývoje. Bylo by škoda, kdyby zůstala známa pouze na půdě Socialistické akademie ČSR, protože bude zajisté přínosem pro odborníky všech vědních disciplín, které se zabývají otázkou žen a jejich společenským postavením, pro příslušné řídicí pracovníky a pro zainteresovanou veřejnost.

Eva Čáková

Alexander Fazik a kol.: *Mládež ve společnosti*

Praha, Svoboda 1977.

Problematika mládeže zaujímá v naší společnosti velmi důležité místo. Zájem o její řešení projevují všechny společenské třídy a skupiny. Je to pochopitelné, neboť